

מחצית השקל: לצורך מפקד או לצורך המשכן?

שמות ל'

(יא) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. (יב) כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנִתְּנוּ אִישׁ כֶּסֶף נִפְשׁוֹ לַה' בַּפֶּקֶד אַתֶּם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בַּפֶּקֶד אַתֶּם. (יג) זֶה יִתְּנוּ כָל הָעֶבֶר עַל הַפְּקָדִים מִחֻצֵי הַשֶּׁקֶל בַּשֶּׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מִחֻצֵי הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה' (יד) כָּל הָעֶבֶר עַל הַפְּקָדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁנָה וְעַד שֵׁנָה וְעַד שֵׁנָה לֹא יִרְבֶּה וְהָדָל לֹא יִמְעִיט מִמִּחֻצֵי הַשֶּׁקֶל לְתַת אֶת תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁיכֶם. (טז) וְלִקְחִתָּם אֶת כֶּסֶף הַכֹּפָרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכְרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁיכֶם.

במדבר א'

(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בְּאֹהֶל מוֹעֵד בְּאַחַד לַחֲדָשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם לֵאמֹר. (ב) שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפְּחֹתֵם לְבֵית אֲבֹתְכֶם בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגֻלְתֶּם. (ג) מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁנָה וְעַד שֵׁנָה כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אַתֶּם לְצִבְאֹתְכֶם אֹתָהּ וְאֶהְרֹן.

(מד) אֵלֶּה הַפְּקָדִים אֲשֶׁר פָּקַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וְנֹשִׂיאי יִשְׂרָאֵל שְׁנַיִם עֶשְׂרִי אִישׁ אִישׁ אֶחָד לְבֵית אֲבֹתָיו הָיוּ. (מה) וַיְהִי כָּל פְּקוּדֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְבֵית אֲבֹתָם מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁנָה וְעַד שֵׁנָה כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל. (מו) וַיְהִי כָּל הַפְּקָדִים שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלְפִי וּשְׁלֹשָׁת אֶלְפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים. (מז) וְהַלְוִיִּם לְמִטָּה אֲבֹתָם לֹא תִפְקְדוּ בְּתוֹכָם.

במדבר כ"ו

(א) וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֱלֶעָזָר בֶּן אֶהֲרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר. (ב) שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁנָה לְבֵית אֲבֹתָם כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל. (ג) וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְאֱלֶעָזָר הַכֹּהֵן אֹתָם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרוּחוֹ לֵאמֹר. (ד) מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁנָה כָּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיֵּצֵאִים מִמִּצְרָיִם.

(נא) אֵלֶּה פְּקוּדֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלְפִי וְאֶלְפִי שֶׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים.

שמואל א' י"א:ח'

וַיִּפְקְדֵם בְּבִזְקָה וַיְהִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלְפִי וְאִישׁ יְהוּדָה שְׁלֹשִׁים אֶלְפִי.

שמואל א' טו:ד'

וַיִּשְׁמַע שָׂאוּל אֶת הָעַם וַיִּפְקְדֵם בְּטֹלָאִים מֵאֲתַיִם אֶלְפִי רִגְלֵי וְעֶשְׂרֵת אֶלְפִים אֶת אִישׁ יְהוּדָה.

שמואל ב' כ"ד

(א) וַיִּסֹּף אִיָּהּ ה' לְחֵרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסַּת אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר לֶךְ מִנָּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת יְהוּדָה. (ב) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל יוֹאָב שֶׁר הַחֵיָל אֲשֶׁר אִתּוֹ שׁוּט נָא בְּכָל שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד בָּאָר שְׁבַע וּפְקְדוּ אֶת הָעַם וַיְדַעְתִּי אֶת מִסְפַּר הָעַם. (ג) וַיֹּאמֶר יוֹאָב אֶל הַמֶּלֶךְ וַיִּסֹּף ה' אֶלְהֵיךְ אֶל הָעַם כְּהֵם וְכֵהֵם מֵאָה פְּעֻמִּים וְעַיִנֵי אֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ רְאוּת וְאֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ לָמָּה חִפְץ בַּדָּבָר הַזֶּה. (ד) וַיִּחַזַּק דָּבָר הַמֶּלֶךְ אֶל יוֹאָב וְעַל שָׂרֵי הַחֵיָל וַיֵּצֵא יוֹאָב וְשָׂרֵי הַחֵיָל לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לִפְקֹד אֶת הָעַם אֶת יִשְׂרָאֵל... (ט) וַיִּתֵּן יוֹאָב אֶת מִסְפַּר מִפְּקֹד הָעַם אֶל הַמֶּלֶךְ וַתְּהִי יִשְׂרָאֵל שְׁמֹנֶה מֵאוֹת אֶלְפִי אִישׁ חֵיָל שְׁלֹף חֶרֶב וְאִישׁ יְהוּדָה חֲמִשׁ מֵאוֹת אֶלְפִי אִישׁ. (י) וַיְהִי לִב דָּוִד אֹתוֹ אַחֲרַי כִּן סָפַר אֶת הָעַם וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל ה' חֲטֹאתִי מְאֹד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וְעַתָּה ה' הָעֹבֵר נָא אֶת עֹן עַבְדְּךָ כִּי נִסְפַלְתִּי מֵאֲדָר.

- מה היה המניע העיקרי לציווי בשמות ל' על מפקד העם ותרומת מחצית השקל: האם היה צורך למפקד ואם כבר אספו שקלים לצורך המפקד, הם נתרמו למשכן או האם המטרה העיקרית הייתה להבטיח השתתפות מלאה של העם במימוני המשכן, והדרך להשיג מטרה זו הייתה על ידי מפקד?
- האם הציווי על מחצית השקל היה ציווי חד פעמי או ציווי לדורות?
- בסיפורי מפקדים אחרים בתנ"ך (בשמואל א' י"א, שמואל א' ט"ו, ובשמואל ב' כ"ד) האם ביצעו את המפקד על ידי נתינת מחצית השקל? האם מוכח מסיפורים אלו שיש חיוב לדורות של נתינת מחצית השקל לצורך מפקד העם?

גישה 1. לצורך מפקד

שד"ל שמות ל': י"ב חד פעמי

כי תשא וגו' – כשאדם מונה את כספו ואת זהבו, או כשהמלך מונה את אנשי צבאו, קרוב הדבר מאד שיהיה בוטח בעשרו וברבוי חייליו, ויתגאה בלבו ויאמר בכחי ועוצם ידי עשיתי חיל, או אעשה חיל; ואז יקרה על הרוב שיתהפך עליו הגלגל ותבואהו שואה לא ידע (כי אמנם זה אחד ממשפטי ההשגחה, לפני שבר גאון, וזה התאמת ומתאמת בכל הדורות, גם ביחידים, גם באומות ובמלכים) ומזה נולדה בכל העמים אמונת העין הרע, ונראה שכבר התפשטה האמונה הזאת בישראל בדורות שקודם מתן תורה, והנה לא רצה ה' לבטל האמונה הזאת מכל וכל, יען יסודתה על אמונת ההשגחה, והיא מרחיקה את האדם מבטוח בכחו והונו, וזהו עיקר כל התורה כלה. לפיכך מה עשה? **צוה שימנו בעת ההיא, בתחלת היותם לגוי אחד, ושימנו כופר בקע לגלגלת וינתן הכסף ההוא על עבודת אהל מועד, לזכרון לפני ה' לכפר על נפשתיים, באופן שמהיום ההוא והלאה יוכלו להמנות בלי שייראו מעין הרע, כי המשכן העשוי מכסף הכפורים הוא יכפר עליהם.**

והנה אמר כי תשא וגו' ונתנו איש כופר נפשו וכו' וכו', ומשמעות הדברים היא שזה דבר הנוהג גם לדורות, שכל זמן שימנו ולא יתנו כופר יהיה בהם נגף; אבל בסוף הענין אמר ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אותו על עבודת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשתיים, הורה בזה הכסף ההוא יעמוד לזכרון לפני ה' לדורות הבאים ולא יצטרכו עוד לכופר, כי אעפ"י שהנמנים צריכים לכופר הנה המשכן העשוי בכסף הכפורים הוא יכפר עליהם, **ולפי זה כי תשא אינה מצוה אלא לאותה שעה בלבד**, כדעת דון יצחק; רק בזאת לא אסכים עמו, במה שאמר שהיה עיקר הצווי הזה למען אסוף הכסף הצריך לעבודת המשכן, כי **אחשוב שבזולת התחבולה הזאת היו מרבים להביא כסף הרבה יותר מדי המלאכה, כמו שהביאו מן הזהב והאבנים ומכל שאר המינים, אבל עיקר המכוון במצוה הזאת היה כדי שתהיה שם תרומה אחת שישוו בה העשיר והעני, ושמן התרומה ההיא יעשו האדנים שעליהן המשכן והפרכת עומדים, באופן שלא יוכל העשיר לומר לעני חלקי גדול במקדש יותר ממך (כמו שכתבו חכמי התוספות בס' דעת זקנים); וזאת שנית כדי להחליש אימת העין הרע כשימנו לצורך כי המשכן העומד על אותו הכסף שנתנו איש כופר נפשו יכפר עליהם, וכן מצאנו כי כמה פעמים אחר זה התפקדו בני ישראל ולא נזכר שנתנו כופר, ולא היה בהם נגף. וכל זה אמנם כשנמנו לצורך, אבל אם היו נמנים שלא לצורך ורק מפני גאות המושל, אז ייתכן שיפגעם מקרה רע לעונש הגאווה ולפי דרכי ההשגחה העליונה; וכן אמרו במדרש תנחומא כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו, שלא לצורך חסרו, והנה דוד בסוף ימיו התאוה תאוה לדעת מספר מפקד העם, ולא היה זה לצורך, כי לא עשה עוד מלחמה, רק דרך גאווה וגאון, ולכן פחד יואב פן יהיה קצף מאת ה'...**

רש"י שמות ל': י"ב, ט"ז כל מפקד לאורך כל הדורות

כי תשא – לשון קבלה, כתרגומו, כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם, אל תמנע לגלגולת, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל ותמנה את השקלים ותדע מנינם.

ולא יהיה בהם נגף – שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם, כמו שמצינו בימי דוד.

ונתת אתו על עבודת אהל מועד – למדת שנצטוו למנותם בתחלת נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס בהם מגפה, כמו שנאמר (שמות לב לה) ויגוף ה' את העם. משל לצאן החביבה על בעליה, שנפל בה דבר, ומשפסק אמר לו לרועה בבקשה ממך, מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם, להודיע שהיא חביבה עליו.

על עבודת אהל מועד – הן האדנים שנעשו בו.

במדבר א': ב' – לגלגלתם – על ידי שקלים בקע לגלגולת.

שמואל א' י"א: ח' – ויפקדם בבזק – רבותינו אמרו בשברי חרסים (סא"א), לשון אחר בבזק באבנים שנטל מכל אחד אבן ומנאם כמו ויפקדם בטלאים (שמואל א' ט"ו: ד') שנטל מכל אחד טלה ומנא' בהם כמו שהיו מוניים אותם בחצאי שקלים ... לשון אחר בבזק שם מקום הנזכר (בספר שופטים א') וימצאו את אדוני בזק בבזק.

שמואל א' ט"ו: ד' – ויפקדם בטלאים – אמר לכל אחד אחד ושיקח טלה מצאנו של מלך ואחר כך מנה את הטלאים לפי שאסור למנות את ישראל שנאמר במ לא יספר מרוב (בראשית ל"ב: ג').

• איך שד"ל מסביר את התופעה של עין הרע? למה לדעתו עונש לעם עלול לבא בעקבות מפקדם? השווה את דעתו בענין זה לדעת רש"י.

• למה דווקא עכשיו נצטוו במפקד לפי שד"ל? לפי רש"י?

• איך מפרש שד"ל את המילים "כי תשא"? איך רש"י מפרשם? מי יותר קרוב לפשט המילים?

• ונתת אותו על עבודת אהל מועד – מהי העבודה (ראה לדוגמא שמות ל"ט: ב) איך פירוש זה של "עבודה" תומך בשיטת שד"ל שהחיוב לעשות מפקד על ידי מחצית השקל הוא חיוב חד פעמי? איזו מילה חסרה מן הפרשייה הזאת שמופיעה בשמות ל: ח', כ"א, ל"א – שתומך ג"כ בשיטת שד"ל?

• למה דוד נענש על מפקד בני ישראל אם לדעת שד"ל האמונה בעין הרע היא מוטעית?

• למה לפי שד"ל במפקד במדבר בפרקים א' וכו' לא מוזכר דין של מחצית השקל? מה דעתו של רש"י על שימוש במחצית השקל במנינים אלו? איך מפרש רש"י את המפקד בשמואל א' בפרק י"א ובפרק ט"ו? איך שד"ל כנראה יפרש את הסיפורים האלו (ראה שופטים א': ד' ודברי רד"ק על שמואל א' ט"ו: "בטלאים – שם מקום")?

גישה 2. תרומה למשכן

הואיל משה במדבר א' ב' חד פעמי

ולענין נתינת כופר נ"ל שהיתה דעת משה לספור את העם אחר מעשה העגל לדעת מספרם בבירור, כי אחר יציאתם ממצרים נודע שהם כשש מאות אלף רגלי, אבל לא נודע מספרם בהחלט; וה' אמר לו, **עתה שאתה רוצה למנות ב"י הנותרים אחר המגפה על דבר העגל, קח מהם כופר לכפרת עונם** ועשה בו אדני המשכן שהם יסודתו, **ובזה תודיע להם שלולי חטאו לא היו צריכים למשכן ולכל האזהרות הנמשכות אליו כי כולם קדושים הם** ובכל מקום שהיו מקריבים לי קרבנות הייתי מקבל מהם, עכשו שאני רואה שהם נוטים אחר ע"ז איני מובטח בהם עוד שלא יסורו מחקותי בעבודתם, וצריכים הם להביא קרבנותיהם לפניי בבית קדשי, והוצרכתי לבחור בשבט ובמשפחה מקודשת לי לכהנים ולמשרתים אותם שלא נתפתו אחרי אחיהם במעשה העגל.

אבל לא מצאנו שבא הצווי לדורות שבכל פעם שימנה יקח מהם כופר לבלתי ישלוט בהם נגף, ולא כאן ולא בפר' פינחס הזכר שלקח מהם כופר; ... ומה נאמר בפר' פינחס שלא צוה למנותם במספר שמות? וגם בימי דוד שספר את העם לא הוכיחו יואב על שמנאם בלי קחת מהם כופר, **אבל על המנין עצמו** שכן כתוב ויוסף ה' א-להיך אל העם כהם וכהם (ש"ב כ"ד:ג'), ומנין העם היה לדעת כמה הם שולפי חרב בישראל (ש"ב כ"ד:ט') לדעת מספר חילותיו ולחשוב מחשבות בלבו נגד איזו ממלכה יוכל להלחם, ובזה חטא חטא גדול.

ר' סעדיה גאון פירוש שמות ל': "א תרומה רב פעמי לבדק הבית

זה שאמר כי תשא אין כוונתו מניין של בחירה; כלומר, בעת שיחפוץ המלך או הנשיא. אבל רוצה לומר מניין חובה, שנצטוו עליו, שבכל שנה יתנו מחצית השקל ובאמצעותו יודע מנינם. ביאור זה, אע"פ שאינו מפורש בתורה, מצאנוהו מפורש במקרא בפרשת יהודע. לפי שיהואש אמר לכהנים "צאו לערי יהודה וקבצו מכל ישראל כסף לחזק את בית אלהיכם מדי שנה בשנה". אפשר היה לומר כי ייתכן שמגבית זו היתה דבר שיהואש התנדב בו. אבל כאשר נזף בהם, כשגילו קוצר יש בקיבוץ הכסף, כאמרו "מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה'" ידענו שכסף זה הוא אשר ציווה בו משה והוא בכל שנה ושנה. וכדי שלא נחשוב גם כן שהוא ציווה בעת של בחירה אמר בדבר המעשה ויתנו קול ביהודה ובירושלים להביא לה' משאת משה עבד האלהים על ישראל במדבר (שם כד ט) ונתאחר העניין. וידענו שהוא שנתנוהו במדבר והתקינו ממנו את האדנים ... ואילו היה בחירה מהיכן היו עושים את האדנים?

ולא יהיה בהם נגף - אם לא יתנו מחצית השקל. ויש לנו לומר: לא מפני שדרך כל מניין בלא מתן כסף גורם לכך. אלא שזניחת מתן הכסף לצורכי המקדש הוא הגורם. כמו שאמר על אנשים ויסבו פניהם ממשכן ה' ויתנו עורף גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות וקטורת לא הקטירו וכו' (דהי"ב כט ו-ז). אח"כ סיפר מה שבא עליהם על זאת: והנה נפלו אבותינו בחרב ...

ואם יאמר האומר הרי ראינו שדויד אומר הלא אני אמרתי למנות בעם ואני הוא אשר חטאתי (דהי"א כא יז), וזה מלמד שהמגפה באה בכל עת שמונים את העם אלא אם כן שקלו שקלם. על זה נאמר זוהי סברה של דוד שדימה כי החטא הוא בגלל המניין ואין הדבר כך, אבל הוא לסיבה שלא כאן המקום לפרשה והיא עזרתם לאבשלום...

ומה שאמר ונתת אותו על עבודת אהל מועד כוונתו לקרבנות תמידין ומוספין. כמו שאמרו בני ראובן ובני גד לעבוד את עבודת ה' לפנינו בעולותינו ובזבחינו ובשלמינו (יהושע כב כז) וכל חובות הציבור הנספחות לתמיד ומוסף מעין העומר ושתי הלחם ולחם הפנים, את כל אלו קונים ממחצית השקל כמו שאמרו האבות בימי עזרא והעמדנו עלינו מצוות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו ללחם המערכת ... לכפר על כל ישראל ... (נחמיה י לג-לד).

משותפת לראיות היא השאלה כיצד התירו העם להפחית במחצית השקל ולהעמידה על שלישית השקל. על כך נאמר שיש מהם שלא הפחיתו אבל הוסיפו. וזה לפי שכשעלו העם בימי בית שני לא התקבצו עמם זולתי ארבעים וששה אלף ושלוש מאות וששים כמאמר הכתוב כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים (שם ז יו). והקרבנות נשארו כמות שהיו לפי שש מאות אלף לא פחתו כלום. וחישובו העם עם עזרא כמה יספיק לו בעד הצרכים ומצאו חמש דאנק משקל הקודש, והוסיפו שלישית על מחצית השקל למען יושלמו ההוצאות על הצרכים...

•למה היה צורך דווקא אחר חטא העגל למנות את העם על ידי נתינת מחצית השקל? האם זה היה ציווי לדורות? מה כנראה דעתו של ההואיל משה לגבי אין מוקדם ומאוחר בתורה (מתי נצטוו בני ישראל על מחצית השקל ומתי חטאו בחטא העגל)?

•אם אין ציווי לדורות לפי ההואיל משה, למה נענשו בני ישראל אחר המפקד בימי דוד?

•למה לפי ההואיל משה, לא מוזכר מחצית השקל במפקדים בבמדבר פרק א' ופרק כ"ו?

•אם לפי רס"ג, מותר לנהל מפקד שלא על ידי שקלים, מה פירוש "ונתנו איש כפר נפשו בפקד אותם לה' ולא יהיה בהם נגף..." מתי צריכים בני ישראל לתרום מחצית השקל כדי למנוע נגף?

•מאיפה מוכיח רס"ג שיש מצווה בכל הדורות לתרום כסף למשכן ומקדש?